

ภูมายอดดาวน์: “กัปปัก” ความยากจนจากความทุกข์ทน ในการต่อสู้อันยาวนานกับอุตสาหกรรมเหมืองแร่หิน ของกลุ่มอนุรักษ์เขาเหล้าใหญ่-ผาจันได

กิตติมา ขุนทอง¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งสำรวจและวิเคราะห์ประเด็นการต่อสู้อันยาวนานกับทุนอุตสาหกรรมเหมืองแร่หินของกลุ่มอนุรักษ์ป่าเขาเหล้าใหญ่-ผาจันได โดยศึกษาผู้ให้ข้อมูล 10 คน จากกลุ่มอนุรักษ์ฯ โดยการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่าความเนิ่นนานในการต่อสู้คัดค้านเกือบ 30 ปี ได้กลายเป็น “กัปปัก” ของความยากจนข้ามรุ่น โดยเฉพาะครัวเรือนที่ยากจนและเปราะบาง เนื่องมาจากพวกเขาต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหาร ขณะเดียวกันก็สูญเสียโอกาสในการหารายได้และเวลาในการดูแลคนในครอบครัว ที่สำคัญบางครอบครัวยังสูญเสียผู้นำจากการถูกลอบฆ่า ทำให้โอกาสในการก้าวข้ามความยากจนเป็นไปอย่างยากลำบาก แต่หากไม่ต่อสู้พวกเขาก็ต้องเผชิญกับความทุกข์ทนทางอารมณ์จากเสียงระเบิดและการเว้าแหว่งของภูเขา ในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของ “ที่นี่” อันหมายถึงการมีอยู่หรือมีตัวตนของชุมชน ที่ค่อย ๆ พังทลายลง ทั้งนี้ ความทุกข์ทนทางอารมณ์ได้กลายเป็นปมของความทุกข์ทางสังคมที่ดำเนินไปพร้อม ๆ กับความทุกข์ทางเศรษฐกิจที่ถูกส่งต่ออย่างน้อย 3 ช่วงอายุคน

คำสำคัญ: กัปปักความยากจน ความทุกข์เชิงสังคม ภูมิศาสตร์ทางอารมณ์ กลุ่มอนุรักษ์เขาเหล้าใหญ่-ผาจันได เหมืองแร่หิน

¹ อาจารย์ประจำ สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร <Email: lovekitima112233@gmail.com>

Headless Mountain: Poverty Traps Associated with a Long-standing Fight Against Stone Mining of the Khaolaoyai–Phajandai Conservation Group

Kitima Khunthong²

ABSTRACT

This paper analyzes key issues related to Khaolaoyai–Phajandai Conservation Group’s long-standing battle against stone mining capitalism. It presents 10 case studies by using a qualitative research method. The study found that their nearly 30-year opposition against the mining management policy has trapped themselves in cross-generational poverty, especially those from poverty-stricken and fragile households due to the deterioration of natural resources producing their food security. They have also lost chances for seeking income and time to care for family members. Having lost their family heads through assassinations has even more reduced their potential to overcome poverty, while giving in to the mining encroachment make them suffer from explosions and indented head of the mountain. This mountain is the symbol of “this place”, having long represented their presence and community identities, which have been being destroyed. Their emotional distress has become a crux of social suffering that is intertwined with economic distress, all of which have already been transmitted across at least three generations.

Keywords: Poverty Trap, Social Suffering, Emotional Geographies, Khaolaoyai–Phajandai Conservation Group, Stone Mining

² Lecture, Community Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences Sakon Nakhon Rajabhat University <Email: lovekitima112233@gmail.com>

บทนำ

“ความยากจน” เป็นเรื่องทีผู้คนต่างอยากจะป็นปายให้หลุดพ้นอย่างน้อยก็ในรุ่นของตน แต่ดูเหมือนว่าผู้คนจะถูกวาง “กั้บดัก” หรือ “หลุมพราง” ไว้หลายชั้นจนยากจะปายป็นขึ้นมามีได้ในช่วงชีวิตของคณรุ่นหนึ่ง เพราะเมื่อคณจนวนขึ้นจากกั้บดักหนึ่งมามีได้ก็อาจไม่พ่นกั้บดักอื่นก็ป็นได้ ทีสำคัญรัฐบาลผู้ซึ่งประกาศต่อสู้และซ้จัดความยากจนกลับมีส่วนสำคัญในการวางกั้บดักดังกล่าวโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตามภายใต้สิ่งทีเรียกว่า “อุตสาหกรรมเหมืองแร่” ป็นหนึ่งในเครื่องมือ “การพัฒนา” ตามแผนพัฒนาฉบับที่ 1-3 มีการส่งเสริมการเปิดสัมปทานเหมืองแร่ทั่วประเทศ เพื่อเพิ่มรายได้และเงินตราต่างประเทศ โดยมีคำขวัญว่า “แร่คือทรัพยากรบ่อนเศรษฐกิจ จงช่วยผลิตเพื่อพัฒนาประเทศ” (Bursuranaphund, 2006, p. 12) ส่งผลให้กิจการเหมืองแร่ทุกประเภทเฟื่องฟูตามแหล่งแร่ทั่วทุกภูมิภาค รัฐบาลมีรายได้ก้อนใหญ่จากค่าภาคหลวงแต่ขณะนั้น “หิน” ไม่อยู่ในนิยามแร่ รัฐบาลจึงได้ปรับปรุงกฎหมายแร่ 2510 ใหม่ในปี 2535 เพิ่มคำนิยามของแร่ให้ครอบคลุมแร่หินและกำหนดอัตราค่าภาคหลวงใหม่

ในช่วงปี 2530-2534 และปี 2538-2539 ผลจากนโยบายกระตุ้นเศรษฐกิจการขยายตัวในภาคอสังหาริมทรัพย์ได้ก่อให้เกิดการขาดแคลนแร่หินอุตสาหกรรมทั่วประเทศ รัฐบาลจึงเร่งอนุญาตประทานบัตรเหมืองหินและกำหนดแหล่งหินเพื่อการทำเหมืองเพิ่มเติม อีกทั้งยังเร่งผลักดันระบบการควบคุมเฉพาะหินอุตสาหกรรม และกำหนดมาตรการต่าง ๆ รองรับ เช่น การออกกฎหมาย Mining zone เพื่อลดข้อจำกัดการทำเหมืองในพื้นที่เขตป่าต้นน้ำชั้น 1 A และ B ส่งผลให้กลุ่มนักลงทุนทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติหันมาลงทุนในอุตสาหกรรมดังกล่าวอย่างคึกคัก

ข้อมูลสำรวจแหล่งหินสำรองของกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ (กพร.) ปี 2561 พบว่า ภาคอีสานมีปริมาณสำรองเป็นลำดับที่ 4 รองจากภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคใต้ ตามลำดับ โดยมีแหล่งแร่หิน 48 แหล่ง มีพื้นที่กว่า 42,945 ไร่ มีปริมาณสำรอง 791 ล้านเมตรตริกตัน หรือร้อยละ 9.74 (Department of Primary Industries and Mines, 2022)

อุตสาหกรรมดังกล่าวได้สร้างการเติบโตของระบบเศรษฐกิจ ในส่วนการจ้างงานและมูลค่าการลงทุนนั้น พบว่าสาขาการทำเหมืองแร่และเหมืองหิน มีการลงทุนสูงถึง 21,043 ล้านบาท สร้างรายได้ 7,831 ล้านบาท เป็นลำดับที่ 4 รองจากสาขาการไฟฟ้า ก๊าซและการประปา สาขาเกษตร การล่าสัตว์ และการป่าไม้ สาขาอุตสาหกรรม (Chanchara, Pongjapo, & Tipnet, 2016, p. 148, 333)

เมื่อนำข้อมูลการเติบโตทางเศรษฐกิจข้างต้นมาเชื่อมโยงกับสถานะเศรษฐกิจของคนในภูมิภาคอีสาน โดยย้อนพิจารณาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 พบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างเชื่องช้า ในงานศึกษาของ Meesook (1979) ระบุอัตราส่วนความยากจนในปี 2505/2506 คิดเป็นร้อยละ 74 เมื่อเทียบกับจำนวนประชากรรวมทั้งประเทศ ส่วนงานของ Krongkaew and Chordsiri (1975) ซึ่งให้เห็นคร่าวๆ เกี่ยวกับความยากจนในอีสานมีจำนวนสูงสุดถึงร้อยละ 51.25 ของครัวเรือนทั่วประเทศ เมื่อเทียบกับปี 2563 สัดส่วนคนจนทางรายได้ยังคงสูงเป็นอันดับสองของประเทศ คือ ร้อยละ 11.54 ข้อมูลล่าสุดปี 2564 สัดส่วนคนจนสูงถึงร้อยละ 11.6 ของประชากรในภาค โดยกลุ่มคนที่เป็นเกษตรกรและมีระดับการศึกษาต่ำเป็นกลุ่มที่ประสบปัญหาความยากจนมากที่สุด (Office of the National Economics and Social Development Council, 2021) และยังมีการสะสมหนี้ต่อครัวเรือนสูงสุด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าอีสานยังครองอันดับความยากจนเรื้อรัง และมีสัดส่วนครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นสูงที่สุดจนถึงปัจจุบัน

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ความยากจนในภาคอีสานดำรงอยู่ และไม่ค่อยถูกพูดถึงมากนักในข้อมูลภาครัฐ คือ การถูกแย่งยึดและถูกกีดกันออกจากทรัพยากรภายใต้วาทกรรมการพัฒนา ทั้งนี้ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ก็เป็นหนึ่งในปฏิบัติการของวาทกรรมดังกล่าว ที่ได้สร้างปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร เนื่องจากแหล่งหินจำนวนมากอยู่ในเขตภูเขา และตั้งอยู่ไม่ห่างจากชุมชน ที่สำคัญการทำเหมืองหินเป็นกระบวนการเปลี่ยนสภาพพื้นที่จากเดิมไปอย่างสิ้นเชิง โดยการระเบิดเพื่อเปิดหน้าดิน ซึ่งเสี่ยงไม่ได้ที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ เกิดมลพิษทางเสียง ฝุ่นละอองและ แรงสั่นสะเทือน เป็นต้น

การสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรได้สร้างภาวะความทุกข์ทั้งในเชิงสังคมและเชิงเศรษฐกิจ และยังสร้างความเสี่ยงในชีวิต ยิ่งในกรณีที่ทรัพยากรถูกให้ความหมายมากกว่าการเป็น “แหล่งความมั่นคง หรือ “ระบบนิเวศ” แต่เป็นส่วนหนึ่งของ “อารมณืความรู้สึก” เป็นส่วนหนึ่งของการมี “ตัวตน” ที่ยึดโยงคนในชุมชนเข้ากับทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศเฉพาะนั้น ๆ การที่ถูกทำลายลงได้นำไปสู่การเกิด “ความทุกข์ทนทางอารมณ์” สะสมจนกลายเป็น “ความทุกข์ทางสังคม” ทำให้การทำเหมืองหินในหลายพื้นที่เกิดการคัดค้านจากชุมชน เช่น เหมืองหินเขาน้อย จังหวัดเลย เหมืองหินเขาคุหา จังหวัดสงขลา รวมทั้ง กรณีเหมืองแร่หินดงมะไฟ จังหวัดหนองบัวลำภูที่ชุมชนคัดค้านมาเกือบ 30 ปี ทั้งนี้ ระหว่างการคัดค้านพวกเขาต้องสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ตลอดจนโอกาสในการหารายได้ และโอกาสในการสร้างอนาคตทั้งของตนเองและคนรุ่นลูกไป

แต่ก็ยังคงยืนหยัดในการต่อสู้เพื่อปกป้อง “ภูผา ป่าไม้” จนกลายเป็น “กั๊ก” ของความยากจน เพราะยิ่งต่อสู้ยาวนานยิ่งสูญเสียโอกาสและต้นทุนชีวิตของทั้งตนเองและคนในครอบครัว จากรุ่นสู่รุ่นจนกว่าจะถึงที่สุด

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาประสบการณ์ของสภาวะความจนข้ามรุ่นภายใต้นโยบายเหมืองแร่หินภาคอีสานที่เกิดจากการต่อสู้เพื่อคัดค้านการทำเหมืองแร่หินอุตสาหกรรม ตำบลงมะไฟ อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู
2. เพื่อศึกษานโยบายเหมืองแร่หินเป็นปัจจัยผลิตซ้ำ หรือ เป็น “กั๊ก” ความยากจนข้ามรุ่นอย่างไร

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ มุ่งทำความเข้าใจการเกิดสภาวะความยากจนข้ามรุ่นกับปัญหาเชิงโครงสร้างของนโยบายเหมืองแร่หินอุตสาหกรรมในฐานะที่เป็น “กั๊ก” ของความยากจน โดยวิเคราะห์ผ่านปฏิบัติการคัดค้าน มิติอารมณ์และการให้คุณค่าความหมายของการต่อสู้ และผลกระทบที่นำไปสู่การส่งต่อความยากจนข้ามรุ่น โดยศึกษาสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ฯ อย่างเป็นทางการ จำนวน 10 คน และไม่เป็นทางการอีกจำนวนหนึ่ง จากคน 3 ช่วงอายุที่เข้าร่วมคัดค้านการทำเหมืองหิน คือ 1) คนรุ่นพ่อ-แม่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่คัดค้านเหมืองตั้งแต่เริ่มต้นปี 2536 2) คนรุ่นลูก คนรุ่นนี้เป็นกลุ่มคนที่แบกรับความทุกข์ทั้งทางสังคม อารมณ์และเศรษฐกิจทั้งจากที่พ่อแม่ออกไปต่อสู้และต้องเป็นกำลังหลักในการเลี้ยงดูครอบครัว กลุ่มนี้เริ่มเข้าร่วมการคัดค้านหลังปี 2540 จนกระทั่งปัจจุบัน 3) คนรุ่นหลาน เป็นคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาร่วมคัดค้านหลังปี 2560 ปัจจุบันคนรุ่นนี้เป็นกำลังหลักในการคัดค้าน ในจำนวนกลุ่มตัวอย่างนี้มีทั้งเพศชาย-หญิง คนที่มีครอบครัว แม่เลี้ยงเดี่ยว วัยรุ่น และยังมีกลุ่มผู้สูงอายุที่ว่างเว้นการทำงาน ทำเกษตรกรรม รับจ้างและคนที่เคยเป็นแรงงานนอกภาคเกษตร มีระยะเวลาในการเก็บข้อมูลระหว่างเดือนสิงหาคม 2565 ถึงเดือนตุลาคม 2566 โดยผู้ให้ข้อมูลยินยอมที่จะให้ข้อมูลกับผู้วิจัยและใช้นามสมมุติแทนทั้งหมด

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

บทความนี้ให้ความสนใจศึกษาการถ่ายทอดความยากจนข้ามรุ่น (Intergenerational transmission of poverty) ผ่านปฏิบัติการการต่อสู้คัดค้านอุตสาหกรรมเหมืองแร่หินดงมะไฟของกลุ่มอนุรักษ์ฯ โดยอาศัยแนวคิด “ความทุกข์เชิงสังคม” (Social suffering) และแนวคิด “ภูมิศาสตร์อารมณ์” (Emotional geographies) ในการทำความเข้าใจเงื่อนไขการก่อตัวและการดำรงอยู่ของความยากจนภาคอีสานผ่านกรณีดังกล่าว

ประเด็น “ความยากจนข้ามรุ่น” ถูกบรรจุเป็นหมุดหมายที่ 9 จาก 13 หมุดหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (2566–2570) เป็นความท้าทายที่จะต้องทำให้ “ไทยมีความยากจนข้ามรุ่นลดลงและมีความคุ้มครองทางสังคมเพียงพอและเหมาะสม” โดยมองว่า ความยากจนข้ามรุ่นเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เรื้อรังมาตั้งแต่อดีต สืบเนื่องถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มทวีความรุนแรงขึ้นในอนาคต ลักษณะของครอบครัวยากจนข้ามรุ่นที่มีการศึกษาส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่ไม่มีเงินออม การศึกษาต่ำ และอัตราการพึ่งพิงสูง เนื่องจากการขาดความมั่นคงทางการเงิน ขัดสนทางการศึกษา และมักหลุดออกจากการศึกษานอกระบบ เนื่องจากไม่สามารถแบกรับภาระค่าใช้จ่ายได้ นอกจากนี้ยังพบว่ากว่าร้อยละ 30 ของครัวเรือนยากจนข้ามรุ่นอยู่ในภาคอีสาน รองลงมาคือภาคใต้ ร้อยละ 25 และภาคเหนือร้อยละ 19 โดยทั้งประเทศพบครัวเรือนยากจนถึง 597,248 ครัวเรือน (Office of the National Economics and Social Development Council, 2022)

ปัจจัยสำคัญในนิยามครัวเรือนยากจนข้ามรุ่น คือ การขาดมิติ 4 ด้าน ได้แก่ 1) มิติด้านการศึกษา เด็กไม่ได้รับการศึกษาภาคบังคับ ไม่ได้รับการฝึกอาชีพ ขาดทักษะในการอ่าน เขียน และคิดเลขอย่างง่าย 2) มิติด้านสุขภาพ เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่ถึง 2,500 กรัม หรือเด็ก 0–12 ปี ได้รับวัคซีนไม่ครบ 3) มิติด้านความมั่นคงทางการเงิน รายได้ครัวเรือนต่ำกว่า 38,000 บาท/คน/ปี หรือไม่มีเงินออม และ 4) มิติด้านสภาพแวดล้อม ไม่มีความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย หรือขาดแคลนน้ำสะอาดสำหรับบริโภค (Manorom, 2022)

สำหรับผู้เขียนมองว่ายังมีปัจจัยที่ยังไม่ถูกนับเกี่ยวกับความยากจนข้ามรุ่น คือ อารมณ์ความรู้สึกที่อยู่ในสภาวะ “ความทุกข์ทางสังคม” ที่เกิดจากการสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร การเคลื่อนไหวเพื่อปกป้องหรือเรียกร้องอำนาจในทรัพยากร เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่กระทบต่อภาวะความเป็นอยู่ที่ดี หรือกระทบต่อความมั่นคงในทางเศรษฐกิจ สังคม และความทุกข์ทนทางอารมณ์

ความทุกข์ทางสังคม มาจากคำว่า Suffer คือ “ทุกข์ทน” ไม่ใช่ทุกข์ธรรมดา รากศัพท์คำนี้มาจาก Patero ในภาษาละติน ซึ่งเป็นรากศัพท์ของคำว่า Patient ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่า “ผู้ป่วยและอดทน” ใช้ในความหมายว่าต้องทนกับสิ่งที่ ไม่อยากเผชิญ ซึ่งเป็นสถานะที่ผู้ถูกกระทำต้องแบกรับผลกระทบที่เกิดขึ้นจาก สถานการณ์หรือความเป็นอยู่ในสังคม โดยที่เขาหรือเธอไม่ได้รับความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมจากสังคมนั้น งานของ Farmer (2009) ได้ตั้งคำถามต่อนิยาม ของความทุกข์ทางสังคมจากผู้คนเบื้องล่างว่า มนุษย์รู้ว่ามีทุกข์อยู่ แต่การจำกัด หรือการนิยามว่าความทุกข์ที่แท้จริงนั้นคืออะไร พบว่าการนิยามความทุกข์ขึ้นอยู่กับ ระดับความเจ็บป่วยและประสบการณ์ที่แตกต่างกันของแต่ละคน ไม่สามารถทำออกมา เป็นกราฟหรือข้อมูลเชิงสถิติได้ และหลายครั้งความทุกข์มักข้ามพ้นเรื่องฐานะยากจน หรือรวย แต่เป็นความทุกข์ที่มาจากโครงสร้างความรุนแรงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

งานของ Tanabe (2008, p. 8) กล่าวว่า ความทุกข์ทางสังคม คือ การเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาส่วนบุคคล (Personal problems) ความหมายที่ใกล้ชิด กันมากกับปัญหาทางสังคม (Social problems) เป็นการเปิดเผยให้เห็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงระหว่างบุคคลซึ่งเป็นฐานของความทุกข์หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ความทุกข์ เป็นประสบการณ์ของสังคมที่เกิดขึ้นได้ทุกที่ เป็นประสบการณ์ร่วมกันของคนในสังคม และมีความเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม กล่าวคือ ความทุกข์ ทรมาณของเหยื่อ ที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงที่มาจากแรงกดดันทางสังคม ต่อประสบการณ์ของมนุษย์ (Kleinman, Das, & Lock, 1997, p. ix)

ทั้งนี้ ความทุกข์ทางสังคมนั้นพบว่ามีกระบวนการผลิตซ้ำผ่านกลไกอำนาจ ทั้งรัฐ ทน และอำนาจของวาทกรรม เพื่อทำให้เหยื่อหรือผู้ประสบกับความทุกข์นั้น ตกอยู่ในสถานะไร้อำนาจและยอมรับว่าทุกข์ที่เกิดขึ้นเป็นความไม่ยุติธรรมที่ดำรงอยู่ จริงในชีวิตประจำวัน เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่ง Das (1999) เรียกความทุกข์ ในลักษณะนี้ว่า ความทุกข์เป็นสิ่งที่ปกติในชีวิตประจำวัน (Internal orientation) และเมื่อ ความทุกข์แบบนั้นถูกผลิตผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมของผู้เชี่ยวชาญแล้ว เหยื่อหรือ ผู้ประสบภัยยังถูกซ้ำเติมด้วยความทุกข์ลักษณะที่สองที่เรียกว่า ความทุกข์มาจาก โชคชะตาหรือชะตากรรมของตนเอง (External orientation) คือ การทำให้เหยื่อยอมรับว่า ความทุกข์เหล่านั้นเป็นผลจากการกระทำของพระเจ้าให้คำอธิบายว่าเป็นผลแห่งกรรม ที่ตนเองกระทำไว้ เมื่อพวกเขายอมรับเช่นนี้ จึงทำให้พวกเขาไม่จำเป็นต้องเรียกร้อง หาผู้กระทำผิด

ในงานของ Farmer ได้ทำการศึกษาชีวิตชาวนาในเฮติโดยพิจารณาผ่านความเจ็บป่วยจากโรคเอดส์และวัณโรค พบว่า อิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ และการเหยียดชาติพันธุ์จากสงครามกลางเมืองของเฮติได้สร้างความทุกข์ทางสังคมให้กับผู้หญิง อันเป็นผลจากการรุกรานที่ดินเพื่อการสร้างเขื่อน การเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์และบริบททางสังคมดังกล่าวได้สร้างบรรยากาศแห่งความทุกข์ยาก และการสูญเสีย ผู้คนจำนวนมากตื่นมาพร้อมกับความยากจน โดยเฉพาะหญิงหม้ายที่ต้องดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งอาหาร น้ำดื่มและฟืนในแต่ละวัน อีกทั้งยังต้องเผชิญกับการใช้ความรุนแรง การถูกข่มขืนและแบกรับโรคภัย ขณะที่ผู้ชายที่เป็นผู้ใช้ความรุนแรงกลับยังคงใช้ชีวิตได้อย่างปกติ สถานการณ์เหล่านี้ล้วนสร้างความทุกข์ทางสังคมให้ผู้หญิงกลายเป็นเหยื่อที่ไร้อำนาจและไม่สามารถเรียกร้องใด ๆ ได้

ในงานศึกษาของ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (Chuengsatiansup, 1999) นักมานุษยวิทยาการแพทย์ได้เชื่อมการศึกษาผัสสะอารมณ์กับความทุกข์ทางสังคมในการหาสาเหตุการป่วยของหญิงสาวกุ่มที่เข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่มักเกิดอาการนอนไม่หลับ เวียนหัว ใจเต้นแรง หายใจไม่สะดวก กลัว หรือขุ่นเคืองเมื่อได้ยินเสียงเครื่องจักร เสียงมอเตอร์ไซด์ หรือเสียงคนดื่มเหล้า เสียงเพื่อนบ้านทะเลาะกัน และมักจะหายเมื่อได้รับการนิยมนำมาใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาสืบสาวประวัติศาสตร์ พบว่า ความเจ็บป่วยของหญิงสาวกุ่มมาจากการถูกกระตุ้นผ่านโศกัลัญญาภายใต้ภูมิทัศน์ทางเสียงในชีวิตประจำวันแบบใหม่ เดิมสาวกุ่มมีอาชีพเลี้ยงช้าง มีชีวิตอยู่บนหลังช้าง เมื่อรัฐสั่งห้ามมิให้อยู่ในถิ่นเดิม และถูกความเป็นสมัยใหม่ตราหน้าว่าการนำช้างออกเร่หากินเป็นการทรมารสัตว์ และถูกผลักเข้าเมืองให้กลายเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม พลัดพรากจากครอบครัว สามีภรรยาอยู่คนละที่ เสียงของความเป็นสมัยใหม่ได้กระตุ้นให้เกิดความเจ็บป่วยในฐานะชายขอบและด้อยอำนาจ การที่ปัจเจกบุคคล “รู้สึก” ถึงอารมณ์ที่มาจากประสาทสัมผัสนั้นได้ ก็ต้องผ่านการตีความหมายทางวัฒนธรรมที่ตนมีต่อสิ่งกระทบจากภายนอกว่าจะมีความหมายในแง่ลบหรือแง่บวก ถ้าเป็นความหมายในแง่ลบก็สามารถทำให้เกิดความเจ็บป่วย (Illness) หากได้ยินซ้ำ ๆ ในชีวิตประจำวัน ซึ่งสอดคล้องกับงานของทิม อินโกลด์ (Ingold, 2000 as cited in Wisetpholchai, 2015) ซึ่งใช้แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) เป็นฐานคิดในการอธิบายว่า การได้ยินและการมองเห็นไม่ได้แยกขาดจากกัน แต่เป็นการมองผ่านมุมมองที่แตกต่างกันของกิจกรรมเดียวหรือเรียกว่าการเชื่อมร้อยสอดประสานของผัสสะ (Interconnectedness of the sense) ไม่ว่าจะผัสสะทางสายตาหรือทางเสียงโดยเฉพาะเสียงรบกวน ส่งผลต่อ

ชีวิตและอารมณข์ของมนุษย์ก่อเกิดความทุกข์ทนทางอารมณข์ที่ไม่ใช่เฉพาะปัจเจกบุคคลแต่เป็นความรู้สึกร่วมนของผู้นคนในชุมชนที่ให้ความหมายร่วมนกัน

ขณะที่แนวคิดภูมิศาสตรอารมณข์ช่วยเชื่อมโยงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางอารมณข์อันหลากหลายของบุคคลซึ่งมีผลต่อการเข้าถึงพื้นที่สังคมและพื้นที่ทางกายภาพที่พวกเขาอาศัยอยู่ โดย Davidson and Milligan (2004, pp. 523–526) กล่าวถึงภูมิศาสตรอารมณข์ ว่าเป็นความรู้สึกเฉพาะกลุ่มคนอย่างเฉพาะเจาะจงที่สัมพันธ์กับทรัพยากรและสถานที่รอบตัวอันเกิดจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันและหากเกิดการเปลี่ยนแปลงกับทั้งสองสิ่งย่อมนำมาสู่ความวิตกกังวล ความรู้สึกเสี่ยงว่าจะเกิดผลกระทบตอชีวิตและสุขภาพ นำไปสู่การปฏิบัติการที่สัมพันธ์กับอารมณข์ดังกล่าวเพื่อป้องกันความเสี่ยงและลดความทุกข์ทนทางอารมณข์ เช่น ในงานศึกษาของกลุ่มผู้หญิงในอำเภอปาย ของ Hengsuwan (2021) ในนาม “กลุ่มแม่แม่” ที่ลุกขึ้นมามีปฏิบัติการในการช่วงชิงพื้นที่ผ่านการทำงานทางความคิดในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อช่วงชิงทั้งความหมายและพื้นที่ว่าปายควรเป็นเมืองท่องเที่ยวแบบไหนจากนายทุนที่ใช้ข้ออ้างเรื่องการท่องเที่ยวมาสร้างการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดินและพื้นที่ธรรมชาติ ที่ดินหลุดมือไปจากคนท้องถิ่น ได้สร้างความรู้สึกถึงความเสี่ยงและความไม่ปลอดภัยในการดำรงชีวิต เช่น การทะเลาะวิวาท การใช้เสี่ยงดังรบกวนช่วงเวลาพักผ่อน อุบัติเหตุ รวมทั้งการถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ธรรมชาติ การลุกขึ้นมามีปฏิบัติการของกลุ่มแม่แม่มีเป้าหมายสูงสุดคือเพื่อให้ลูกหลานของพวกเธอมีชีวิตที่ปลอดภัยและมั่นคงในอนาคต ไม่ตกอยู่ภายใต้ความเปราะบางและความไม่แน่นอนของการมุ่งใช้พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยวแต่เพียงอย่างเดียว

จากแนวคิดข้างต้น ผู้เขียนได้นำมาใช้วิเคราะห์ในงานศึกษาชิ้นนี้ เพื่อที่ให้เห็นถึงเงื่อนไขและภาวิตยาของความยากจนที่ลึกลงไปกว่าการถูกกีดกันออกจากทรัพยากรภายใต้วาทกรรมการพัฒนาเท่านั้น แต่ต้องการเน้นให้เห็นถึงกระบวนการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรในฐานะที่ถูกให้ความหมายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นชุมชนในชีวิตประจำวัน ว่าเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเกิดความยากจนเป็น “กัฏฏัก” ที่มองไม่เห็น

ผลการวิจัย

เหมืองหินดงมะไฟ

ย้อนไปราว 30 ปีก่อน หมู่บ้านโชดชัยและบ้านผาซอน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตำบลดงมะไฟและเป็นที่ตั้งของชุมชนคัดค้านเหมืองแร่หินดงมะไฟ ต่อมาแยกจากตำบลเก่ากลายมาเป็นตำบลนาสี อำเภอนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี และปี 2519 แยกออกมาเป็นตำบลดงมะไฟ และยกฐานะกิ่งอำเภอสวรรคุดมาเป็นอำเภอ ทั้งนี้ ตั้งแต่ปี 2500 มีชาวบ้านอาศัยอยู่บริเวณดังกล่าวเพียงสองครอบครัว ต่อมาเริ่มมีผู้คนจากทั้งหมู่บ้านใกล้เคียงและที่อื่น ๆ อพยพเข้ามาจับจองที่ดิน เมื่อมีคนจำนวนมากขึ้น จึงยื่นขอตั้งหมู่บ้าน ชื่อว่า “บ้านผาซอน”

ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มสลับที่ราบสูง มีภูเขาหินปูนลูกโดด ชาวบ้านเรียก “ผา” จำนวน 8 ผา เรียกรวม ๆ ว่า “ผาจันได” แทรกด้วยภูเขาหิน หรือ “ภู” ขนาดเล็กจำนวน 9 ภู แต่โดยหลักแล้ว “ผา” จะวางตัวโอบล้อมหมู่บ้านไว้รอบทิศ โดยผาฮวกมีเนื้อที่มากที่สุด คือ 300 ไร่ ลงลงมาคือผายาและผาซาง คือ 150 ไร่ และ 100 ไร่ ตามลำดับ มีระดับความสูงจากน้ำทะเลปานกลาง 260–300 เมตร สภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณผสมป่าไผ่ บางส่วนที่อยู่บนยอดผา เช่น ผายา ยาจันได เป็นป่าดิบเขา มีต้นไม้ใหญ่กระจายตัว (Yaowalert, 2014, p. 4) ทำให้เป็นที่ต้องการของนายทุนโรงเลื่อย นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญที่ไหลออกจากผาต่าง ๆ ได้แก่ ลำห้วยปุ่น ห้วยหว่า ห้วยเสือฮวก (Reangnoong et al., 2016, p. 49) ชาวบ้านในอดีตยังชีพด้วยการทำไร่และนาข้าว มีการเลี้ยงวัวควาย เพื่อขายให้กับนายฮ้อย รวมทั้งเก็บหาของป่า ล่าสัตว์ยังชีพ

ภูผาทั้ง 8 ลูก ของชุมชนตั้งโดดเด่นมาหลายชั่วอายุคนสามารถมองเห็นได้ทุกทิศทางจากหมู่บ้าน เป็นเหมือนสัญลักษณ์ของที่นี่ การเชื่อมโยงกันระหว่างผู้คนและภูผาเหล่านั้นในฐานะที่เป็น “สถานที่” (Place) ถูกให้ความหมายในฐานะ “พื้นที่” (Space) ในมิติที่หลากหลายสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” โดยเฉพาะผายาและผาซางเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์ เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็น “พื้นที่ความมั่นคงทางอาหาร” ที่คนในชุมชนโดยรอบเข้าเก็บหาของป่าเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนช่วยลดทอนความเปราะบางจากราคาผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่แน่นอน นอกจากนี้ยังเป็น “พื้นที่เที่ยว/เล่น” ในภาษาอีสานที่กินความหมายกว้างถึงการเป็นพื้นที่แหล่งอาหาร พื้นที่ล่าสัตว์ และยาสมุนไพร และเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ เนื่องจากพื้นที่ดงมะไฟ

ตั้งอยู่กลางป่าห่างไกลจากความเจริญอื่น ๆ ป่าไม้และภูผาจึงกลายเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในชุมชน ดังที่แม่ลำดวน หญิงวัย 64 เล่าย้อนชีวิตที่สัมพันธ์กับภูสวกให้ฟังว่า

“ตอนเป็นสาว ๆ มันบ่มีหมองเลาะ บ่สู้สิไปเลาะไหน ป่าเมิดเนาทำงาน (นา-ทำสวน) เสรีจักพากันไปเลาะภูนั้น ภูนี้ เข้าถ้ำ ไปเล่นให้เขาเหมื่อยกลับมาก็ได้หน่อได้เห็ดติดไม้ติดมือมา มันคักอิหลี”

(แม่ลำดวน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2566)

นอกจากนี้ยังถูกให้ความหมายในฐานะที่เป็น “พื้นที่ต้นทุนชีวิต” คือ เป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญที่ไหลหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรมหลายร้อยไร่ เป็นแหล่งปุ๋ย “ขี้เกีย” หรือ “มูลค้างคาว” ชั้นดี ทั้งช่วยลดต้นทุนค่าปุ๋ยได้มาก และสุดท้ายเป็น “พื้นที่ประวัติศาสตร์และความภาคภูมิใจ” ที่ภูผายา พบภาพเขียนสีซึ่งสำนักกรมศิลปากรที่ 9 ขอนแก่น สันนิษฐานว่ามีอายุระหว่าง 2,000–3,000 ปี และได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งสำคัญทางโบราณคดี ชาวบ้านต้องการยกระดับให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนในอนาคต

ทั้งนี้ Hall (1977) เรียกกระบวนการสร้างความหมายของพื้นที่เหล่านี้ว่าเป็น “กระบวนการประกอบสร้างความเป็นจริง” ขึ้นมา เพื่อสร้างการสื่อสารโดยการให้ความหมายแก่โลกทางสังคมของตนเองกับการสร้างความหมายผ่านประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ Lefebvre (1991) นักคิดชาวฝรั่งเศสซึ่งสนใจศึกษาพื้นที่ในฐานะตัวแบบได้นิยาม “พื้นที่” ไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า “พื้นที่” ไม่ได้มีขอบเขตที่ชัดเจนสามารถจับต้อง หรือสัมผัสได้เพียงอย่างเดียว แต่พื้นที่ยังสัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน เชื่อมโยงกับเวลาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้ ในมุมมองของ Lefebvre พื้นที่เกิดขึ้นได้เพราะเป็นผลผลิตทางสังคมในการใช้พื้นที่ของมนุษย์ ดังนั้น พื้นที่ไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวมันเอง แต่เป็นกระบวนการผลิตสร้างความหมายผ่านความสัมพันธ์ทั้งในเชิงกายภาพและเชิงจินตภาพ ซึ่งได้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจและสำนึกต่อพื้นที่บางอย่างร่วมกัน กลายเป็น “พื้นที่ทางสังคม”

สำหรับชาวบ้านที่นี่ ภูผาเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์และวัฒนธรรม ได้สร้างการตระหนักถึงการมีอยู่ของชุมชนและตัวของพวกเขา ดังนั้น ภูผา จึงอยู่ในฐานะที่เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของระบบนิเวศสังคมและวัฒนธรรม ทั้งในเชิงคุณค่าการใช้

ประโยชน์ และคุณค่าความหมายเชิง “ผัสสะอารมณ์” (Sensory) ไม่ว่าจะมองป่า ในฐานะความผูกพัน ความเคารพศรัทธา ความรื่นรมย์ใจ เป็นอารมณ์ที่ก่อตัวขึ้น ภายใต้ภูมิโนะเทศหนึ่ง ๆ

ข่าวลือเรื่องเหมืองหิน: ปฐมบทของการต่อสู้คัดค้าน

กลางปี 2536 มีข่าวลือว่ารัฐบาลจะให้นายทุนเข้ามาสัมปทานเหมืองหิน เพื่อใช้ในอุตสาหกรรมก่อสร้างที่จังหวัดเลยและจังหวัดอุดรธานี³ ข่าวลือสะพัด มาถึงชุมชนว่า “ภูผายา” และ “ภูผาโขง” มีนายทุนใหญ่กำลังอยู่ระหว่างยื่นขอ สัมปทาน

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบผาทั้งสองกว่า 6 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านผาซาง (บ้านโซดชัย) บ้านผาซ่อน บ้านนาไร่ บ้านนาเจริญ บ้านวังหินซา บ้านโคก มีมติ เป็นเอกฉันท์ไม่ยอมให้ทำเหมืองหินโดยเด็ดขาด เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ ผลกระทบจากการทำเหมืองหินที่มีต่อชุมชนและระบบนิเวศ เพราะก่อนหน้านี้ ชาวบ้านส่วนหนึ่งเคยเข้าร่วมคัดค้านเหมืองแร่หินผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย ซึ่งอยู่ไม่ไกลมากนัก

เมื่อทราบข่าวการสัมปทาน ชาวบ้านเริ่มจัดประชุม ล่ารายชื่อคัดค้าน ทำเอกสาร ใบปลิว ร่วมกันต้อนน้ำสาบานยื่นหยุดปกป้องภูผาให้ถึงที่สุด พระสงฆ์ ประกาศขอ “ปณทบาตรผาหิน” ทำพิธีบวงสรวงและป่าไม้ การคัดค้านดำเนินไป อย่างเข้มข้นได้เพียงไม่นาน นายบุญรอด ต่วงโคตะ ชาวบ้านนาไร่ และนายสนั่น สุขวรรณ ชาวบ้านดงมะไฟ สองแกนนำผู้รวบรวมรายชื่อคัดค้านถูกลอบยิงเสียชีวิต ปัจจุบันยังไม่สามารถจับคนร้ายได้ (Thanawattanawong, 2014, p. 139) การตาย ทั้ง 2 ศพ เป็นสัญญาณเตือนข่มขู่ให้ชาวบ้านหยุดต่อต้าน แต่กลับกระพือความโกรธ ดั่งที่พ่อคุณ นักต่อสู้รุ่นแรกเล่าว่า

“ตอนนั้น ยังหนุ่มแน่น ปกแล้ว จนโดนปักหมุดสี่สนเทห์
หน้าบ้านว่าระวังเป็นศพที่เท่าไร แต่ความเป็นความตายหลีกเลี่ยงไม่ได้
ลูกในท้องยังตาย ภูผาเป็นสมบัติของลูกหลาน ไม่ใช่ของเรา ตายเป็นตาย”

(พ่อคุณ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2565)

³ จังหวัดหนองบัวลำภูได้รับการสถาปนาให้เป็นจังหวัดอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2536

การวางแผนต่อสู้ดำเนินต่อไป มีการเชิญทนายและนักเคลื่อนไหวมาให้ความรู้เรื่องกฎหมาย มีชาวบ้านหลายร้อยคนเข้าร่วมกิจกรรมและประกาศจัดตั้ง “ชมรมอนุรักษ์ภูผา ป่าไม้ อำเภอสุวรรณคูหา” การคัดค้านเป็นไปอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องจนทำให้การยื่นขอสัมปทานผาและผาโขงเจียบหายไป แต่เพียงไม่นาน กลางปี 2537 ชาวการยื่นขอสัมปทาน “ผาซวก” เข้ามาในหมู่บ้านอีกครั้ง ผาซวก เป็นภูผาลูกใหญ่ที่สุด หอดตัวเป็นแนวยาว โดยรอบเป็นพื้นที่ป่าไผ่รวกหรือไผ่ซวกซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้านรอบภูผา

ชาวการสัมปทานเหมืองหินรอบใหม่ที่ยื่นขอโดยบริษัทศิลาโชคภัทร จำกัด มีนายดุสิต ตริวัฒน์สุวรรณ เป็นเจ้าของซึ่งเป็นเจ้าเดิมกับที่ยื่นขอครั้งก่อน ชาวบ้านยังคงยืนยันว่าไม่ยินยอมให้มีการสัมปทานเกิดขึ้นไม่ว่าภูผาใด แม้จะมีคนอ้างว่าบริษัทจะจ้างงานชาวบ้านและช่วยพัฒนาหมู่บ้านก็ตาม

“ปัง ปัง ปัง!” เสียงปืนดังขึ้นหลายนัดในตอนบ่ายของวันที่ 22 เมษายน 2542 ปลัดชีวิตกำนันทองม้วน คำแจ่ม และนายสม หอมพรหมมา กลางถนนระหว่างหมู่บ้าน แม้จะรู้ว่าใครเป็นคนลงมือแต่ตำรวจกลับไม่สามารถจับคนร้ายได้ การตายของทั้งสองได้ตอกย้ำแรงโกรธและความรู้สึก “ไร้ตัวตน” ชาวบ้านตัดสินใจแค้นพิกำนันทองม้วน ไปยังศาลากลางจังหวัด เรียกร้องให้กองบัญชาการตำรวจภูธรภาค 4 เข้ามาดูแลคดีแทนตำรวจในพื้นที่

ความขัดแย้งและความรุนแรงระหว่างชาวบ้านกับรัฐและบริษัทเหมืองในครั้งนี้นั้นรุนแรงกว่าครั้งก่อน นอกจากจะมีแกนนำถูกยิงเสียชีวิต 2 คนแล้ว หน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นยังเอื้ออำนวยให้ทุนสามารถเข้าทำเหมืองได้อย่างสะดวก โดยการแก้ไขและละเว้นข้อจำกัดทางกฎหมาย อาทิ การแก้ไขประกาศกระทรวงอุตสาหกรรมเพื่อให้สามารถกำหนด “ผาจันได” เป็นแหล่งแร่หินอุตสาหกรรมเพิ่มเติม โดยเหตุผลว่าเป็นเพียงผาหินลูกโดด ไม่เป็นพื้นที่อนุรักษ์หรือป่าต้นน้ำ มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็นแหล่งหินอุตสาหกรรมได้ ที่สำคัญจังหวัดหนองบัวลำภูมีปัญหาการขาดแคลนหินก่อสร้าง (Thanawattanawong, 2014, p. 117) ทำให้บริษัทสามารถเดินหน้ารังวัดขอบเหมืองและจัดทำผังโครงการได้โดยไม่สนใจเสียงคัดค้าน

ไม่เพียงเท่านั้นยังปกปิด “เสียง” ของชาวบ้านที่ได้รวบรวมรายชื่อคัดค้านการประกาศอนุญาตสัมปทานแต่อำเภอกลับรายงานไปยังจังหวัดว่า “ไม่มีผู้คัดค้าน” และอีกครั้งเมื่อกรมป่าไม้ทำหนังสือยินยอมให้บริษัทเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวน

⁴ ชมรมดังกล่าว ต่อมาได้แยกตัวเป็นกลุ่มอนุรักษ์ฯ

ทั้งที่เงื่อนไขในการอนุญาตต้องไม่มีปัญหากับราษฎรในพื้นที่ และต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบลท้องที่ที่ป่าตั้งอยู่ ทั้งนี้ ชาวบ้านนำโดยกำนันทองม้วน ในฐานะประธานสภาได้ทำการคัดค้านอย่างเป็นทางการ แต่ในรายงานกลักระบุ “ไม่ปรากฏการคัดค้าน” เหตุดังกล่าวได้สร้างความโกรธแค้นให้กับชาวบ้านที่ “เสี่ยง” ของพวกเขา “ไม่ถูกนับ”

ท้ายที่สุดบริษัทศิลาโชคินทร์ก็ได้รับการอนุมัติประทานบัตรเลขที่ 11/2537 มีเนื้อที่ทำเหมืองขนาด 175-3-65 ไร่ ระยะเวลาสัมปทาน 10 ปี โดยวิธีการทำเหมืองแบบเหมืองหาบ หลังจากการตายของกำนันทองม้วนไม่ถึง 4 เดือน บริษัทได้เริ่มทำการขนย้ายเครื่องจักรเข้ามายังพื้นที่และตั้งโรงโม่ หลังจากนั้นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและเหมืองหินก็ดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

แล้วผาฮวกก็อดด้วน: ความทุกข์ทนทางอารมณ์กับการหายไปของภูผาป่าไม้ “บู๊มมมม!!!” เสียงระเบิดแรกหลังสัญญาณเตือนของเหมืองดังขึ้น หินจากผาฮวกแตกกระจัดกระจาย บ้างกระเด็นออกไปไกล กลายเป็นละอองฝุ่นปะปนไปกับน้ำตาและความเจ็บปวดหัวใจของชาวบ้าน ทั้งนี้ แม่ลำดวนและแม่สำรวยเล่าถึงอารมณ์ที่ได้ยินเสียงระเบิดหินวันแรกว่า

“วันแรกที่เขาระเบิด แม่อยู่ที่นา อยู่ตรงตีนภูนั้นแหละ ลูกเอ๊ย เสียงมันดังมาก แม่เห็นกับตา หินมันแตก มันตก เขากะสั่นเาะ น้ำตาไหล อีโตนผาฮวก”

(แม่ลำดวน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2566)

“แม่อยู่ในบ้าน (ผาซ່อน) ตอนเขาระเบิด มันดังซ่าแผ่นดินไหว ฝุ่นหลายโพัด ชาวบ้านนี้ใจหายกันหมด บางคนกะฮ้องไห้ ผู้แก่แหละ ฮ้องไห้ มันเศร้า ยิ่งเขาระเบิดทุกวัน ๆ ผาฮวกมันก็ค่อย ๆ หายไป”

(แม่สำรวย, ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2566)

นับแต่นั้นมา “เสียงระเบิด” ได้กลายเป็นเสียงรบกวน (Noise sound) เป็นเสียงที่ผิดไปจากธรรมชาติแบบเดิมในชีวิตประจำวัน แต่เป็นเสียงใหม่ที่เกิดจากเครื่องจักร การได้ยินเสียงดังกล่าวดังกล่าวได้สร้างความรู้สึกด้านลบแก่ชาวบ้าน การแตกกระจายของภูผาฮวกเสมือนการทุบทำลายตัวตนของชุมชน ยิ่งเมื่อเสียงระเบิดผสมเข้ากับ

ผัสสะทางการมองเห็น (Visual sense) คือ การเฝ้าแห่งพังทลายของกฎฯ ได้สร้างความเจ็บปวดทางอารมณ์ต่อคนในชุมชน นอกจากนี้ การระเบิดภูเขายังทำให้พวกเขาต้องเผชิญหน้ากับผลกระทบและความเสี่ยงในชีวิตประจำวันไม่ว่าจะเป็น 1) มลพิษทางเสียงจากการระเบิดหินและเสียงดังจากการโม่และย่อยหินซึ่งทำในช่วงกลางวัน ส่งผลกระทบต่อการนอนพักผ่อน 2) ความไม่ปลอดภัยจากการที่แรงระเบิดส่งผลกระทบต่อเกรตติงของตัวเหมือง ทำให้หินในภูเขาหล่นลงไปในที่นาของชาวบ้านหรือบนถนน 3) มลพิษจากฝุ่นละอองจากการระเบิดและโม่หินซึ่งมีขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน ส่งผลกระทบต่อทางเดินหายใจของชาวบ้านและแหล่งน้ำในชุมชน 4) ความไม่ปลอดภัยในการใช้ถนนสัญจรร่วมกับรถพ่วง 10 ล้อบรรทุกหินที่มักขับด้วยความเร็วจนเกิดอุบัติเหตุบ่อยครั้ง 5) บริษัทเหมืองปิดกั้นเส้นทางสัญจรสาธารณะเดิม ทำให้ต้องใช้เส้นทางอ้อมไกลกว่าเดิม เส้นทางลำบากต้องสิ้นเปลืองน้ำมันเพิ่ม (Yaowalert, 2014) และ 6) การสูญเสียป่าอันเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พื้นที่เที่ยวเล่นและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไปอย่างไม่เหลือสภาพเดิม

ความไม่ยินยอมพร้อมใจและความเสี่ยงที่ชาวบ้านต้องแบกรับบวกกับการความรู้สึกไม่เป็นธรรมจากรัฐทำให้ชาวบ้านตัดสินใจต่อสู้คัดค้านการทำเหมืองหินดังกล่าว แม้ว่าการต่อสู้นั้นจะมาพร้อมกับความทุกข์เชิงเศรษฐกิจก็ตาม เมื่อถามว่า “ความทุกข์” ระหว่างการมีเหมืองหินในหมู่บ้านกับ “ความยากจน” ที่แบกไว้อันไหนหนักกว่ากัน คำตอบที่ได้รับจากแม่ธรรมและแม่งาม คือ

“ทุกข์ใจเรื่องเหมืองมากกว่าทุกข์ใจไม่มีเงิน เพราะหากไม่มีเหมืองตอนนี้เราก็ไปทำงาน ไปหาเงิน เราก็มีเงิน ไม่ต้องมาต่อสู้ แต่ตอนนี้เราไปไหนไม่ได้ เราจะหนีหมู่ไปได้ยังไง พอไปไม่ได้ก็ไม่มีเงิน ก็จน ก็คิดวนไปแบบนี้แหละ”

(แม่ธรรม, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2565)

“ทุกข์ใจหลายเห็นผาระเบิด ท้อแท้ มาเป็นหยั่ง คือมาเอาไปเอาเห็ดหยั่ง ทำลายมันเห็ดหยั่ง ทำไมไม่เอามันไว้ให้หาหน่อไม้ให้เป็นธรรมชาติ ก็ได้แต่มานอนคิด”

(แม่งาม, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2565)

เสียงของทั้งคู่เป็นเพียงตัวอย่างที่ยกขึ้นมา เพื่อสะท้อนให้เห็นการเผชิญหน้ากับความทุกข์ทนทางอารมณ์ที่ดำเนินไปพร้อม ๆ กับความทุกข์ทางเศรษฐกิจ จากข้อมูลพบว่าความทุกข์ทนทางอารมณ์ดังกล่าวไม่ได้เป็นความรู้สึกของปัจเจกบุคคลแต่เป็นความรู้สึกร่วมกันของกลุ่มคนที่เป็นผลมาจากการถูก “อำนาจ” และ “การใช้อำนาจ” กระทำไม่ทางใดทางหนึ่งจากผู้ที่มีอำนาจ ไม่ว่าจะมาจากการเมือง เศรษฐกิจและอำนาจของสถาบันต่าง ๆ ที่กระทำต่อประชาชน (Kleinman, Das, & Lock, 1997) แม้ความทุกข์ทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องของปัจเจกที่ต้องแบกรับไว้เอง แต่กระนั้นพวกเขากลับมองว่า หากแก้ไขทุกข์ทางอารมณ์ได้แล้ว ความทุกข์ทางเศรษฐกิจก็จะคลี่คลายได้ มุมมองดังกล่าวทำให้เห็นวิธีการวิทยาของการนิยามและการวิเคราะห์เงื่อนไขของการเกิดความทุกข์-ความยากจนของชาวบ้านกลุ่มนี้ที่แตกต่างออกไปจากการนิยามของรัฐและอาจจะแตกต่างไปจากมุมมองของคนส่วนใหญ่ในสังคม คือ พวกเขาไม่ยอมจำนนต่อความทุกข์จากภาวะการถูกทำให้กลายเป็นเหยื่อ แต่เลือกที่จะต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากร แม้ว่าจะต้องติดกับดักของความยากจนก็ตาม

30 ปีของกระบวนการเคลื่อนไหวคัดค้าน: กับดักและหลุมพรางความยากจน

การคัดค้านที่ยาวนานกว่า 30 ปีได้ส่งผลให้ชีวิตของคนที่เข้าร่วมต่อสู้ติดกับดักของความยากจนอย่างน้อย 3 รุ่น ประกอบด้วย คนรุ่นพ่อ-แม่ คนรุ่นลูก และคนรุ่นหลาน “คนรุ่นพ่อ-แม่” ครอบครัวของพ่อคุณวัย 73 ปี เป็นหนึ่งในกลุ่มชาวบ้านกลุ่มแรกที่เริ่มคัดค้านการสร้างเหมืองหิน ในช่วงเวลาดังกล่าวคนในหมู่บ้านโดยรอบเหมืองหินมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากลำบากโดยเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจและความไม่ปลอดภัยในชีวิต การคัดค้านได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของคนในครอบครัวอย่างมาก แต่หากไม่เข้าร่วมปฏิบัติการกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็ไม่อาจจะลดความเจ็บปวดของอารมณ์ลงได้ ดังที่พ่อคุณเล่าย้อนไปการต่อสู้ในช่วง 10 ปีแรก ว่า “ตอนนั้นยอมรับว่ากระทบมาก เพราะเราต้องคัดค้าน ผัว-เมียไปด้วยกัน ลูกยังเล็กช่วยงานไม่ได้ ก็ไม่มีเงินใช้จ่ายในบ้าน แต่มีไม่มีก็ต้องไป เมียเข้าใจ มีอะไรเราก็กินอันนั้น บอกลูกให้เข้าใจ บอกเขาว่าการต่อสู้มันเป็นดาบสองคม มันมีทั้งดีและเสีย เราอาจจะทุกข์ตอนนี้ แต่มันไม่นาน 5 ปี 10 ปี แต่ถ้าภูผาหาย เราจะทุกข์เป็น 100 ปี ถ้าเราปกป้องได้ ความดีความชอบ บ้านเมืองยกย่องสรรเสริญ ตายอย่างมีเกียรติ” การใช้เวลาในการไปกับการคัดค้านส่งผลให้สองสามีภรรยาแทบจะไม่มีเวลาทำมาหากิน ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนในครอบครัวจนกระทั่งลูก ๆ ที่ไม่มีเวลาใส่ใจดูแล

ขณะที่ “คนรุ่นลูก” เป็นรุ่นที่ได้รับผลกระทบอย่างหนักเพราะเดิมคนรุ่นพ่อ-แม่ใช้เวลาไปกับการต่อสู้ทำให้ภาระในการทำมาหากินตกอยู่กับคนรุ่นนี้ และเมื่อเข้ามาร่วมสู้กับคนรุ่นพ่อแม่ก็กลายเป็นกำลังหลักที่ต้องทุ่มเททั้งแรงกายและเวลายาวนานจนถึงปัจจุบัน ความลำบากที่พยายามดิ้นรนอย่างสุดแรงให้หลุดพ้นกลับต้องมาติดกับดักความยากจนอีกครั้ง ดังกรณีของแม้งาม หญิงวัย 56 ปี เธอเป็นคนหนึ่งที่สละทั้งแรงกายและแรงใจเพื่อร่วมกับกลุ่มอนุรักษ์ฯ แทบว่าเกือบจะ 100 เปอร์เซ็นต์ของเวลาทั้งหมด เธอมอบให้กับกิจกรรมของกลุ่ม ในบรรดาคนที่สัมภาษณ์ แม้งามน่าจะคนที่มีความยากจนทางเศรษฐกิจที่สุด ปัจจุบันเธอมีรายได้เดือนละ 3,000 บาทจากลูกชายคนที่ 2 หลังหักค่าใช้จ่าย ค่าน้ำ ค่าไฟและค่าจีปาดะแล้วเหลือเพียง 1,100 ต่อเดือน เธอมีบ้านหลังเล็ก ๆ บนที่ดินไม่กี่ตารางวา ไม่มีที่ดินสำหรับการเกษตรชีวิตในวัยเด็กยากจนต้องเร่ร่อนตระเวนรับจ้างต่างจังหวัดกับพ่อแม่ การขอข้าววัดกินเป็นเรื่องปกติของครอบครัว แม้งามแต่งงานตอนอายุ 12 ปี หวังชีวิตแต่งงานจะดีขึ้นแต่สุดท้ายหย่าร้าง เธอมีลูกสามคน ลูกสาวสองคน เรียนจบเพียงชั้น ป.6 ส่วนลูกชายบวชเรียนจนจบปริญญาตรี เมื่อสึกออกมาก็แต่งงานและทำงานในวัดแห่งนั้น เธอรู้ว่าการที่ลูกส่งเงินให้กระทบต่อค่าใช้จ่ายในครอบครัวของลูกมากแต่ถึงอย่างนั้นแม้งามก็อยากสู้จนถึงที่สุด

ก่อนหน้านั้น ชีวิตแม้งามอยู่ได้ด้วยารรับจ้างขายแรงงานทั้งงานก่อสร้างการตัดอ้อย ถอนมัน เธอไม่เกี่ยงงานหนัก แต่งานเหล่านั้นทำให้เธอไม่สามารถใช้เวลาได้อย่างเต็มที่กับกลุ่มอนุรักษ์ฯ เพราะส่วนใหญ่อยู่นอกหมู่บ้านหรือต่างจังหวัด

“ถ้าเราไปรับจ้าง (ก่อสร้าง) หรือไปตัดอ้อยต่างจังหวัดอย่างน้อยก็ต้อง 3 เดือนขึ้นไป ถ้าเป็นอ้อยในพื้นที่ก็ต้องตื่นแต่เช้า ตีห้าจะมีรถมารับกลับถึงบ้านประมาณหนึ่งทุ่ม”

(แม้งาม, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 ตุลาคม 2565)

แม้งามตัดสินใจหยุดรับจ้างทุกอย่าง มาปักหลักสู้เหมือนอย่างเต็มที่ เพราะหากเข้าร่วมทีมตัดอ้อยแล้วจะต้องทำจนกว่าจะหมดฤดูกาลจะออกกลางคันไม่ได้ เธอบอกว่าแม้จะเต็มใจต่อสู้ แต่ต้องแลกกับภาวะ “กินบ่ หม่วน” หรือ “กินไม่สนุก” คือ ต้องยับยั้งความอยากกิน ซื่อเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต้องกิน “นี่แก๊สที่บ้านก็หมดแต่แม่ก็ยังไม่เปลี่ยนถังนะ เสียขายเงิน หนเอาใช้ฟันแทน”

ไม่เพียงกระทบต่อคนรุ่นลูกเท่านั้น การทุ้มเทดังกล่าวยังกระทบไปถึงสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะบุตรทั้งในด้านความสัมพันธ์ ด้านโอกาสทางการศึกษา และหมายรวมถึงโอกาสในความก้าวหน้าของชีวิต กรณีของแม่ธรรม ที่เข้าร่วมกลุ่มตั้งแต่ปี 2542 เมื่อเธอย้ายกลับจากการทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯ เพื่อมาปักหลักทำเกษตรอยู่ที่บ้านประสบกับเหตุการณ์ก้นน้ำท่วมฉับพลันทำให้เธอตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม เป็นแกนนำคนสำคัญตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สำหรับการทำเกษตรของเธอนั้นบางปีขาดทุน บางปีพอได้กำไรไว้ใช้จ่ายและเลี้ยงลูกสาว 1 คน ปัจจุบันอายุ 20 ปี เคยเรียนชั้น ปวช. ในตัวจังหวัดอุดรธานี โดยที่เธอและสามีมีรายได้เฉลี่ยรวมเดือนละ 7,000–8,000 บาท อยู่มาวันหนึ่งสามีขับรถไปชนคน จึงต้องยืมเงินญาติมาจ่ายค่าคดี 200,000 บาท ปัจจุบันยังต้องทยอยใช้หนี้ สุดท้ายก็ส่งลูกเรียนไม่ไหวต้องให้ลาออกมาหางานทำ (แม่ธรรม, ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2565)

ปี 2552 แม่ธรรมพยายามก้าวข้ามข้อจำกัดทางเศรษฐกิจโดยไปเรียนนวดแผนไทยหวังมีรายได้เสริม แต่สถานการณ์กลับไม่เป็นดังหวัง เมื่อเสียงระเบิดผาฮวดดังกึกก้องเธอและชาวบ้านคนอื่น ๆ ต้องร่วมมือกันคัดค้านจนทำให้ไม่สามารถรับนวดอย่างที่ตั้งใจไว้ บ่อยครั้งที่เธอต้องทิ้งให้สามีอยู่บ้านคนเดียวหลายวัน เพราะต้องไปยื่นหนังสือคัดค้านและไปเคลื่อนไหวตามที่ต่าง ๆ ซึ่งก็ไม่แน่ใจว่าเป็นเหตุผลที่ทำให้สามีดื่มเหล้าหนักขึ้นหรือไม่ ปัจจุบันแม่ธรรมยังคงมีบทบาทสำคัญในกลุ่มอนุรักษ์ฯ เธอออกมาอยู่ที่แคมป์หรือเพิงพักที่สร้างกีดขวางถนนเข้าเหมืองเพื่อปิดทางเข้าออกเกือบทุกวันแบกรับความทุกข์เรื่องเหมืองไปพร้อม ๆ กับความขัดสนเรื่องเงินทองและความห่วงกังวลต่ออนาคตของลูกสาว

“พอมาจมนอยู่กับตรงนี้ เลยไม่ได้ไปนวด เรียนมาแล้วแต่ไม่ได้เอาไปใช้ เรามาร่วมกับกลุ่มแบบเต็มตัว”

(แม่ธรรม, ผู้ให้สัมภาษณ์, 17 สิงหาคม 2565)

แม่สำรวยเป็นคนหนึ่งที่ทุ้มเทเวลาให้กับการคัดค้านเหมืองตั้งแต่ปี 2542 จนกระทั่งปัจจุบันกลายเป็นหม้ายมีลูกชาย 1 คน เธอนิยามฐานะตนเองว่าเป็นคนปานกลาง แม้ไม่มีเงินเก็บ แต่ก็ไม่มีหนี้สิน มีบ้านหลังเล็ก ๆ มีที่นา 4 ไร่ มีสวนยางพารา 3 ไร่ แม่สำรวยทุ้มเทเวลาให้กับการต่อสู้อย่างมาก หลังการปิดเหมืองและตั้งแคมป์เธอใช้เวลากว่าร้อยละ 80 ของแต่ละวันไปกับกิจกรรมกลุ่ม เดิมเธอมีรายได้ประมาณเดือนละ 9,000 บาท มาจากกำไรที่ได้จากการขายมันสำปะหลัง เงินเดือนอาสาสมัคร

สาธารณสุขเดือนละ 1,000 บาท รั้งจ้างทั่วไป และจากการทำขนมส่งขายตามร้านค้าในหมู่บ้าน แต่หลังจากการตั้งแคมป์เป็นต้นมา เธอพักหลักแบบกิน-นอนอยู่ที่นั่น ออกไปรับจ้างเพียงเดือน 1-2 ครั้ง พอมีเงินสติดมือ และใช้เวลาว่างในช่วงเย็นหรือช่วงเช้าที่ไม่มีกิจกรรม ปลีกตัวไปทำนาและสวนซึ่งอยู่ไม่ไกลจากแคมป์มากนัก ทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่ตึง เพราะไม่มีเวลาใส่ใจ ไม่ได้ถอนหญ้า และไม่มีเงินพอสำหรับจ้างแรงงาน ทำให้หญ้ารกคลุมต้นมันสำปะหลัง บางส่วนก็เน่าเสียจากน้ำฝนซึ่งในร่องสวน ปัจจุบันเธอมีรายได้เฉลี่ยเพียงเดือนละ 2,000 บาท

เงินสัดที่เหลืออยู่เพียงน้อยนิดต่อเดือนส่งผลกระทบต่อเตอร์ลูกชายคนเดียวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัจจุบันเตอร์อายุ 15 ปี เรียนอยู่ชั้น ม.3 เขาบอกแม่ว่าไม่อยากจะเรียน อยากออกมาหาเงินช่วยแม่ เธอได้แต่ร้องขอให้เรียนต่อจนจบ ม.6 แต่เตอร์ก็ขาดเรียนบ่อยเพื่อไปรับจ้างขบรดึง อัดก้อนฟาง ในใจหลายครั้งเธอก็นึกสงสารลูก อยากไปหาเงิน แต่ก็ตัดใจทิ้งกลุ่มอนุรักษ์ฯ ไม่ได้

“รู้สึกว่าจะออกไปหาเงินแต่ตัดใจไปไม่ได้ ใจหนึ่งก็เอ็นดูลูก ค่าเขาอยู่ถ้าขาดโรงเรียนบ่อย เขาก็ต้องหาเงินเอง อยากได้อะไรก็ต้องหาเอง เราใช้เวลากับเหมืองเยอะกว่าใช้เวลากับลูก ก็ยอมรับเราไม่ได้สนใจลูกมากนัก แต่เขาก็เป็นเด็กดี อยู่กับเรา ช่วยงานคนในแคมป์”

(แม่สำรวจ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 มกราคม 2566)

แม่สอน วัย 59 ปี ชีวิตของเธอเปลี่ยนจากหน้ามือเป็นหลังมือ จากที่เคยเป็นแม่บ้านใช้ชีวิตทำงานตามปกติ มีสามีเป็นหัวหน้าครอบครัว แบ่งเวลาเลี้ยงลูก ทำนา และเข้าร่วมคัดค้านเหมืองกับเพื่อน แต่เมื่อวันหนึ่งสามี “กำนันทองม้วน คำแจ่ม” ถูกลอบยิง ชีวิตของแม่สอนก็เปลี่ยนไป

“สามีโดนยิง เมื่อออกมาสู้ มันลำบากมาก ไหนจะช่วยกลุ่ม ไหนจะมาทำงาน ต้องคิดเรื่องหาเงินส่งลูก เคยมีวุ่นมีควายก็ขายหมด ก่อนพ่อ (กำนันม้วน) ตาย ตอนนั้นคิดว่าจะเลี้ยงลูกให้ได้เรียนสูง ๆ ”

(แม่สอน, ผู้ให้สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2566)

หลังสามีตาย เธอกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวลูกสาม ต้องทิ้งนา ผาปลูกไว้กับญาติ เข้าไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ แต่ในใจไม่เคยปล่อยวางเรื่องการคัดค้านเหมือง ค่าจ้างที่ได้ในแต่ละเดือนจะถูกแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่งให้ลูกเดือนละ 1,000 บาท ส่วนที่ 2 เก็บไว้เป็นต้นทุนทำนาประมาณ 1,000–1,500 บาท และส่วนที่ 3 เธอจะกันเงินไว้ประมาณ 300–500 บาทส่งมาสมทบเป็นเงินกิจกรรมของกลุ่ม ทำอยู่แบบนี้มากกว่า 10 ปี ความหวังจะส่งลูกให้เรียนจบสูงเป็นอันต้องพับไป ส่งเสียได้เพียงชั้น ม.3 เท่านั้น ปัจจุบันแม่สอนกลับมาอยู่บ้านดูแลหลาน 2 คน ซึ่งเป็นลูกของลูกสาว คนโตซึ่งไปทำงานที่ประเทศเกาหลี แม้จะมีเงินที่ลูกสาวส่งมาให้แต่ก็ไม่มากนัก ยังต้องทำนา ทำไร่อ้อย และอาศัยอยู่ในบ้านที่เป็นไม้ผสมปูนหลังเล็ก โครงสร้างไม้ ส่วนบนถูกปลวกกัดกินใกล้พัง

สำหรับกรณี “คนรุ่นหลาน” อรอนงค์ เป็นหนึ่งในสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ สมัยเด็กเธอร่วมคัดค้านเหมืองกับตาและยายไปทุกที่ เคยโดนทำร้ายจากเจ้าหน้าที่ ตำรวจเมื่อปี 2544 ในเหตุการณ์สลายการชุมนุมการปิดเส้นทางขนย้ายอุปกรณ์ จนกระทั่งเริ่มเรียน ปวช. ต้องออกจากหมู่บ้านไปเรียนในเมือง ต่อมาพอกับแม่ แยกทางกัน เธอจึงต้องเรียนและทำงานไปด้วยจนจบระดับใบประกาศวิชาชีพ (ปวช.) ได้งานทำในตัวจังหวัดก่อนจะย้ายไปทำงานกรุงเทพฯ กับพี่สาว แต่ก็ไม่สามารถ ยกระดับฐานะของครอบครัวได้ ในตอนนั้นแม่ที่ร่างกายอ่อนแอ มีเพียงที่บ้านหลังเก่า ใกล้หมู่บ้าน ไม่มีที่ดินทำการเกษตร ได้ร้องขอให้เธอทั้งสองคนไปทำงานเกาหลี เพื่อเก็บเงิน สร้างฐานะ ชีวิต 4 ปี ที่เกาหลีทำให้เธอกับพี่สาวมีเงินสะสมซื้อที่ดินได้ 1 แปลง จนกระทั่งเกิดโรคระบาดโควิด-19 เธอเดินทางกลับบ้าน หวังว่าเมื่อสถานการณ์ คลี่คลายลงจะกลับไปทำงานอีกครั้ง แต่ทว่าการกลับมาบ้านครั้งนี้ เธอได้กลายเป็น กำลังสำคัญของกลุ่มอนุรักษ์ ทำหน้าที่ในการสื่อสาร การยื่นหนังสือและอ่านสรุป ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ปัจจุบันเธอกลายเป็นแกนหลัก เวลากว่าร้อยละ 70 ของแต่ละวัน หอมดไปกับงานกลุ่ม มีเพียงร้อยละ 30 สำหรับทำงานส่วนตัว คือการเก็บ ดอกดาวเรืองไปขาย เธอตระหนักดีว่านานวันยิ่ง “เสี่ยง” ที่จะสูญเสียโอกาสไปทำงาน เมืองนอก และนับวันเงินที่สะสมไว้ก็เริ่มห่อย่อยลงลงซึ่งมีโอกาสที่ครอบครัวของเธอ จะวนกลับไปติดขัดเรื่องเงินอีกครั้ง

เรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตที่หยิบยกมาเป็นเพียงเศษเสี้ยวหนึ่งของชาวบ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายเหมืองแร่ การพัฒนาและความไม่เป็นธรรมจากการ ถูกแย่งชิงทรัพยากรได้กลายเป็นกับดักหลุมใหญ่ของความยากจนและสร้างความทุกข์ทนให้กับคนในชุมชน ยิ่งพวกเขาตัดสินใจและใช้เวลาในการต่อสู้เพื่อปกป้อง ทรัพยากรยาวนานเท่าไรก็กลับกลายเป็นกับดักหรือหลุมพรางความยากจนชั้นแล้วชั้นเล่า

บทสรุปและอภิปราย

ขณะที่รัฐบาลได้ตั้งเป้าหมายที่จะขจัดความยากจนมาตั้งแต่ยุค 2500 ต่อเนื่องมาถึงเป้าหมายการลดปัญหาความยากจนข้ามรุ่นให้ได้ภายในปี 2570 แต่กลับพบว่าการเปลี่ยนทรัพยากรไปเป็นสินค้าได้สร้างผลกระทบโดยตรงให้เกิดความยากจนนับเป็น “กักตักความยากจนหลุมแรก” เนื่องจากได้กีดกันชุมชนออกจากทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งพึ่งพิงในการดำรงชีพ ไม่เพียงเท่านั้นยังทำให้ชีวิตของผู้คนที่นั่นตกอยู่ท่ามกลาง “ความเสี่ยง” และ “ความเปราะบาง” ในการดำรงชีวิตมากขึ้น จากเดิมที่ต้องเผชิญความเสี่ยงทางด้านการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักจากความผันผวนของราคาและสภาพอากาศ แต่ก็ยังมีแหล่งอาหารจากป่าช่วยบรรเทาผลกระทบให้เบาบางลง แต่การสูญเสียสิทธิจากทรัพยากรอย่างถาวร ทำให้พวกเขาเกิดความเครียดและวิตกกังวลและซับซ้อนไปกว่านั้นเมื่อทรัพยากรที่ถูกแย่งชิงไปดังกล่าวถูกให้ความหมายในฐานะส่วนหนึ่งของการมีอยู่ของความเป็นชุมชน

กล่าวโดยสรุปบทความชิ้นนี้ช่วยให้มองเห็นสาเหตุและมุมมองที่มีต่อความยากจนและคนจนที่เริ่มแรกมองว่าคนจนว่าเป็นสาเหตุของความยากจนที่ผลิตซ้ำและสร้างความยากจนของตนเองตามแนวคิดวัฒนธรรมความยากจนของ Lewis (1969) หรือแม้กระทั่งการมองคนจนภายใต้กรอบแวนของวัตถุทางเศรษฐศาสตร์ว่าเป็นเรื่องการขาดแคลนตัวเงิน การขาดโอกาสในการเข้าถึงระบบการศึกษาหรือในช่วงหลังจะเพิ่มมิติการถูกกีดกันออกจาก การเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรนั้นยังไม่เพียงพอ เนื่องจากพบว่าการไม่ยอมเป็น “เหยื่อ” ของการถูกแย่งยึดทรัพยากรชาวบ้านได้มีปฏิบัติเคลื่อนไหวคัดค้านเพื่อช่วงชิงสิทธิและอำนาจในการควบคุมทรัพยากรกลับคืนมาได้กลายมาเป็นสาเหตุของความยากจนและนำไปสู่ความเสี่ยงที่จะเกิดภาวะความจนข้ามรุ่น เนื่องจากการเคลื่อนไหวคัดค้านดังกล่าวกระทำภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดต่าง ๆ มากมายทั้งด้านสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังพบอีกว่าการส่งต่อความยากจนที่เกิดขึ้นเป็นการส่งต่อแบบรวมหมู่ คือไม่ได้กระทบเพียงครอบครัวเดียวแต่เกิดขึ้นกับหลายครอบครัวที่ออกมาปฏิบัติการร่วมกัน ทั้งนี้ การต้องแบกรับความทุกข์ทนทางเศรษฐกิจและความทุกข์ทนทางอารมณ์ไปพร้อม ๆ กันได้ซ้ำเติมและทวีให้ความยากจนของชาวบ้านกลุ่มนี้ซับซ้อนไปมากขึ้น

ข้อเสนอเบื้องต้นจากบทความชิ้นนี้ คือ หากประเทศไทยต้องการขจัดความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำตามเป้าหมายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 การแสวงหามาตรการรับมือเป็นเพียงปลายน้ำ

แต่สิ่งสำคัญควรกำจัด “กักตัก” ความยากจนที่อำพรางภายใต้นโยบายการจัดการทรัพยากรของรัฐ เพราะก่อให้เกิดการกีดกันและความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนที่พึ่งพิงและสัมพันธ์กับทรัพยากรในมิติต่าง ๆ ต้องตกอยู่ในภาวะยากลำบาก ไม่เพียงเท่านั้น ในระดับโครงสร้างนโยบายว่าด้วยการวิเคราะห์และสำรวจ ความยากจน ควรพิจารณา 1) มิติผลกระทบทางอารมณ์ ความรู้สึกซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการสูญเสียทรัพยากรในการดำรงชีพ 2) ต้องนับรวมการเคลื่อนไหวคัดค้านของชาวบ้านส่วนหนึ่งของสาเหตุของความยากจนและนำไปสู่ความเสี่ยงที่จะเกิดภาวะความจนข้ามรุ่น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นโครงการย่อยของ “โครงการวิจัยความยากจนข้ามรุ่นในสังคมไทย ภายใต้ความท้าทายเชิงโครงสร้าง” ภายใต้ทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรม ประเภททุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส) จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2565 โดยมี รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ เป็นหัวหน้าชุดโครงการ

References

- Burusatanaphund, W. (2006). *Kansueksa kan phatthana prathet mong phan kan chai sapphayakonhammachat samai ratchakan thi 5 kap samai patchuban: Mueangrae* (in Thai). [The study of country development through natural resource use in King Rama 5 and the modern period: Mining]. (Research report). Bangkok: Thai Khadi Research Institute Thammasat University.
- Chanchara, S., Pongjapo, N., & Tipnet, N. (2016). *Phonkrathop khong ngoen longthun phak ekkachon thi mi raidai lae kan changngan khong phaktawan-ok chiangnuea* (in Thai). [The impact of private investment on the income and employment of the northeast: The analysis of input and output model]. *SNRU Journal of Science and Technology Journal*, 8(3), 326–336.
- Chuengsatansup, C. (1999). Sense, symbol, and soma: Illness experience in the soundscape of everyday life. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 23(3), 273–301. doi: 10.1023/a:10055556026679

- Das, V. (1999.) *Critical events: An anthropological perspective on contemporary India*. New York: Oxford University Press.
- Davidson, J., & Milligan, C. (2004). Embodying emotion sensing space: Introducing emotional geographies. *Social & Cultural Geography*, 5(4), 523–532. doi:10.1080/1464936042000317677
- Department of Primary Industries and Mines. (2022). *Khomun mueangrae hin utsahakam* (in Thai). [Industrial stone mining information]. Retrieved September 5, 2022, from <http://www.dpim.go.th/2561>
- Farmer, P. (2009). On suffering and structural violence: A view from below. *Race and the Global Politics of Health Inequity*, 3(1), 11–28.
- Hall, S. (1977). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: SAGE Publications.
- Hengsuwan, P. (2021). Phuying rusuek pai rusuek: Kan Chuangching phuenthi arom khong phuprakopkan satri lae kan thongthiao naeo satri niyom. [Women feel, Pai feels: The space contestation of emotions of female operators and the feminist–approach tourism]. In A. Ganjanapan (Ed.), *Siang thi mai daiyin arom lae khwamwang nai phuenthi khwamru* (in Thai). [Unheard voices, emotion and hope in the knowledge space]. (pp. 141–202). Chaing Mai: Wanida Karnpim.
- Kleinman, A., Das, V., & Lock, M. (Eds.). (1997). *Social suffering*. Berkeley: University California Press.
- Krongkaew, M., & Chordsiri, J. (1975). Kan wat radap khwam yakchon nai prathet thai (in Thai). [Poverty measurement of Thailand]. *Thammasat Journal*, 5(1), 48–68.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Malden, MA: Blackwell.
- Lewis, O. (1969). The culture of poverty. In D. P. Moynihan (Ed.), *On understanding poverty: Perspectives from the social sciences* (pp. 187–200). New York: Basic Books.

- Manorom, K. (2022). *Khwaam yakchon kham run nai sangkhom thai phaitai khwaam thathai choeng khongsang* (in Thai). [The Intergenerational Transmission (IGT) of poverty in Thai Society under structural challenges]. (Research proposal). N.P.: n.p.
- Meesook, O. A. (1979). *Income, consumption, and poverty in Thailand, 1962/63 to 1975/76*. Washington, D.C.: World Bank Group.
- Office of the National Economics and Social Development Council. (2021). (Rang) *Phaen phatthana setthakit lae sangkhom haeng chat chabap thi 13* (in Thai). [(Draft) The Thirteenth National Economic and Social Development Plan]. Retrieved October 15, 2022, from https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/Doc/Plan13_DraftFinal.pdf
- Office of the National Economics and Social Development Council. (2022). *Phaen Phatthana setthakit lae sangkhom haeng chat (Chabap Thi 13) Phoso 2566–2570* (in Thai). [The thirteenth national economic and social development plan (2023–2027)]. Retrieved April 11, 2022, from https://www.nesdc.go.th/article_attach/article_file_20230307173518.pdf
- Reangnoong, S., Somseang, T., Suwanson, P., Pidsayatang, T., Phola, B., Penglee, S., ...Pongsriri, S. (2016). *Rupbaep kan phatthana sakkayaphap lae botbat khong yaowachon nai kan chatkan pa chumchon phaitai sathanakan yaengching sapphayakon chumchon pha son chok chai tambon dong mafai amphoe suwannakhuha changwat nong bua lam phu* (in Thai). [Patterns of potential development and roles of youths in forest management under resource conflict of the Pha Son–Chokchai Dong Mafai Sub–District Suwannakhuha District Nong Bua Lam Phu Province]. (Research report). Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Tanabe, S. (2008). *Chumchon kap kan pokkhong chiwa yan: Klum phu tit chuea HIV nai phaknuea khong thai* (in Thai). [Community and governmentality: HIV/AIDS self–helped groups in northern Thailand]. (Research report). Bangkok: Health Systems Research Institute (HSRI).

- Thanawattanawong, C. (2014). *Kan kha phunam nai khwamkhatyaeng dan sapphayakon thammachat lae singwaetlom korani sueksa sapphayakon raethat phaktawan-ok Chiangnuea prathet thai* (in Thai). [Killing the leaders in environmental conflicts: Case studies of mineral industries in Northeastern, Thailand]. (Doctoral dissertation). Bangkok: Thammasat University.
- Wisetpholchai, B. (2015). *Apsara klang fai: Attawisai phuenthi lae prasopkan phatsa nai chiwit pracham wan khong phuying ba chao kamphucha* (in Thai). [Apsara’s ordeal of fire: Subjectivity, space, and sensory experience in everyday life of Cambodian bar girls]. (Doctoral dissertation). Bangkok: Thammasat University.
- Yaowalert, H. (2014). *Rai-ngan kansueksa botbat phak prachachon nai kan tosu phuea raksa sitthi nai kan mi suanruam nai kan chatkan sapphayakon thammachat* (in Thai). [Report of the study of the roles of civil society in fighting for rights in participation in natural resource management]. (Research report). Bangkok: Sub-commission for the study and investigation of mining problems in National Human Rights Commission of Thailand.